

BARONO „VĖJAS LEKIA LYGUMA“

Kas gyvi ir kas mirę:

Kai gyvieji prisimena mirusius, tie mirusieji yra mirę tik biologiškai. Mirę tuo, kad jų organizmas yra nustojęs veikti. Mirę tuo, kad jų kūnai yra grįžę į žemę ir tapę tos pačios žemelės dalim. Tačiau jie nėra mirę sociologiškai. Kol gyvieji juos prisimena; kol mirusių prisiminimas veikia gyvuosius; kol gyvieji pažįsta jų idėjas, nuotaikas, kartoja jų mintis ir darbus, tol tie mirusieji yra gyvi. Gyvi sociologiškai. Gyvi, nes jie, būdami po žeme, veikia ir formuoja esančius ant žemės.

Ir priešingai — yra biologiškai gyvų, kurie vaikščioja ir naudojasi šios žemelės gėrybėm, bet jie yra mirę sociologiškai. Mirę, kad nieko kitiems neduoda, jų neveikia nei gera, nei pikta linkme.

Šią sociologinę tiesą yra pajutęs rašytojas Aloyzas Baronas savo paskutinėje knygoje *Vėjas lekia lyguma*. Joje kalba apie biologiškai žuvusius partizanus, bet sociologiškai gyvus ir tebeveikiančius.

Jei kitados Putinas Mykolaitis galėjo jaustis, kad iš kapo „žemės žiedu“ pražydėsiąs, tai A. Baronas kalba apie „vėją“,

kuris „pralėkdamas purtė medžius, lėkė lyguma, ir šiureno žolė savo gležnom viršūnėm. Mirusiųjų dvasia lėkė per Lietuvą ir purtė širdis“ (175 p.). Tie mirusieji lyg jaugo į vėją, į žolės šiurenimą ir į kiekvieno širdį.

Šią sociologinę tiesą įsakmiausiai ryškina pasakojime „Šviesiaplaukis berniukas“. Berniukas sako enkavedistam, kad juos saugoja nuo „okupanto“ Skirmantas, Stėvė, Šeštokas, Uosis, Ažuolas, Aitvaras...“ „Bet jie visi seniai žuvę“ — atkerta enkavedistai. „Ne, nueikite, jie ten yra, matėt, juda medžiai“, gyniojasi berniukas. „Jie gi visi žuvę“, kartoja enkavedistai. Bet vienas iš jų, Burlitskis, sutinka, kad „negyvi neapverčia sunkvežimių“ (174 p.).

Ir tą gyvybę reiškia ne tik vėjas, šiurenanti žolė, bet ir mirusių ar tebegyvų kūryba. „Aš žinau, ten drąsių inteligentų, samdinių, skulptorių, rašytojų, gimnazistų ir studentų dvasia perlekia Lietuvą ir krečia ją ir virpa visų gyvųjų širdys. Taip, tie vyrai tebėra gyvi“ (176 p.).

Kad jie gyvi, pridėkim prie autoriaus teigimų dar vieną faktą — ir čia, laisvajame pasauly, jautėsi „supurtytom širdim“ rašytojai Alė Rūta, Gliauda, Grinius, Jankus, Kairys, Landsbergis, Vaičiulaitis... kurių veikaluose ataidėjo partizaninės temos. O knyga *Vėjas lekia lyguma* yra taip pat „supurtytos širdies“ atgarsis.

Tarp fakto ir legendos:

A. Baronas knygos pradžioje įspėja: „Skaitytojas tenebando atsekti čia surašytų įvykių tikrumo, nes žinomų faktų ir nežinomų žygių pynė sukūrė didžiąją ir nemirštamą tautos legendą“. Skaitytojas betgi ir be „spėjimo“ matys, kad autorių buvo supurtę įvykiai, aprašyti J. Daumanto *Partizanuose*. Juos papildė Lietuvoje išleista knyga *Vanagai iš anapus*, kur aprašomas J. Daumanto ir J. Būtėno likimas grįžus į Lietuvą.

Ten aprašyti faktai pažadino autoriaus kūrybinę vaiz-

duotę duoti jiems literatūrinę formą. Nors autorius tą formą pavadino „romanu“, bet ji labiau baladinė, legendinė, negu romaninė. Legendinėje, baladinėje formoje mažiau žiūrima realistinės tikrovės, psichologinės tiesos; žavimasi labiau regimo pasaulio įvykių įprasminimu aukštesne idėja, pakilia nuotaika. Šia kryptimi ir veikia pagrindinės literatūrinės technikos priemonės Barono knygoje.

Tarp tų priemonių autorius ypačiai mėgsta naudotis staiga keičiamom šviesom, staiga keičiamais garsais, daiktų ir žmonių kontrastais su kiekvieno pasakojimo finale pakilesne nuotaika. Antai, „Mirties lankoje“ po kruvinų kautynių triukšmo, „kai rytą nauji rusų daliniai atvyko prie tilto, niekas jo nebegynė. Saulė spindėjo Jiesios vandenyje ir kranto medžių lapuose. Nebuvo niekur jokio šūvio. Buvo tylu, ir rodos, nieko čia vakar dieną nebuvo, ir niekas nekovojo. Negyvieji gulėjo ramiai ir tyliai“ (24 p.). Taikos, ramybės nuotaika čia šviečia gamta. Taikos bei ramybės nuotaika pagauna akimirkai ir pačius kovotojus: „Uosio ir Dešinio vyrai taip tiksliai kirto, kad vėl visa staiga nutilo, atrodė, kad vėl visa baigta, rodos, staiga atėjo taika“ (22 p.).

Taika yra natūralus gamtos ženklas. Taikos ilgisi žmogus. Ir kautynės daro įspūdį, kaip stipriai yra žmogus išblokštas iš jam natūralaus ritmo. „Laukinės antys“ savo finale trumpai, bet stipriai išreiškia šį natūralų gyvenimo kelią. Po palių kautynių, „po to, kai visi išvažiavo, pelkės vėl buvo tuščios. Virš jų suklykė antys, jos vėl buvo laisvos savo neprieinamuose plotuose, ir senė antis beviltiškai šaukė jau gerokai paaugusius linksmus, gyventi pradedančius ančiukus“ (40 p.).

Nuotaikos, susimąstymo tikslui autorius žaidžia daiktų, žmonių panašumais ar kontrastais. Antai pravertas trobelės langas randa atitikmenį pravertam langui į Vakarų, pritaikantis prie režimo gydytojas Kaupas virsta kontrastu kitam gydytojui — Vincui Kudirkai.

Kautynių rezultatą brėžia trumpu aštriu brūkšniu,

vaizdą tuojau uždengdamas. Enkavedistas Kotovas „atrodė baisiai. Jis buvo pataikytas į galvą, ir viena akis išsprogusi žiūrėjo kažkur tolyn, lyg norėdama įžiūrėti savo nepasiekiamus namus kur nors tolimoj Rusijoje“ (23 p.). Žodžiai, pradedant nuo „lyg“, galėtų būti ir praleisti be jokios skriaudos, jei težiūrėtume realistinio vaizdo.

Vyrai prie idėjos ir vyrai prie lovio:

Pasakojimuose iškyla dvejopi lietuviai. Juos enkavedisto lūpos taip aptaria: „Vieni plakasi prie idėjų, o kiti prie lovio“ (168 p.). Knygos pagrindas yra pirmieji. Pirmųjų, tų idealistų partizanų eilėje ryškiu vaizdu iškyla ne J. Daumantas ir ne Stėvė (Būtėnas). Vaizdingiausias ir labiausiai partizanines idėjas ryškinąs yra Mikalojus. Savo socialine padėtim jis yra bernas. Savo interesais — „filosofas“. Savo sugebėjimais — liaudies skulptorius. Jam „bolševizmas buvo baisus ne kad atima turtą, bet kad paverčia pastumdėliu“ (12 p.). Tos prievartos negalėjo pakęsti ir prieš ją kovoti išėjo į miškus. Kitaip sakant, ne socialiniais motyvais jam komunizmas nėra priimtinas, bet asmens laisvės motyvais. Laisvės atėmimas sukėlė jo pergyvenimuose skausmą, kurį jis reiškia savo drožiniais. Jo išdrožtos madonos veide jaunesnis kovotojas ir draugas Šeštokas „įžiūrėjo į Sibirą išgabento Mikalojaus šeimininkų dukters bruožų“ (42 p.). O veide Marijos statulėlės, kurią padovanojo Daumantui, vykstančiam į Vakarus, — „mažoj šviesoj Marijos veidas buvo toks skausmingas, kad, rodos, į šį gelsvą medį Mikalojus buvo surėžęs visų motinų, kurių sūnūs gulėjo pamesti Sasnavos rinkoje, skausmą“ (99 p.). Tas skausmas gimdė ne rezignaciją, bet pasipriešinimą. Ir Mikalojus šį pasipriešinimą reiškė kitų ženklų: prie užmušto enkavedisto ar susprogdinto sunkvežimio dėjo popierėlį su įrašu: visus jus ištiks toks likimas, nes čia mūsų žemė. Ir dar piešė ar brėžė Gedimino stulpus (kurių

simbolinę prasmę enkavedistai suprato kitaip nei lietuviai; suprato kaip kartuves!). Tie ženklai yra personifikacija tos pačios idėjos — tautinės gyvybės, kuri eina iš žemės, iš lapų šnarėjimo, iš tebetrunkančios kūrybos.

Enkavedisto lūpom autorius apibūdina ir kitą lietuvių grupę, tuos, kurie grūdasi „prie lovio“; imasi vienas kitą kandžioti dėl geresnio kąsnio ar savisaugos. Tokių kovotojų „prie lovio“ eilėje nesunku įžiūrėti du rašytojus, nors vardais ir nesuminėtas — Petrą Cvirką ir Antaną Venclovą. Cvirkos mirtis čia parodyta kaip padaras enkavedisto sumanyto žaidimo, kuris turėjo parodyti, kad tie komunizmo skleidėjai dėl savo paties likimo bus pasiryžę vienas kitam buteliu galvą suskaldyti. Autorius prideda savo sentenciją, kad tie du rašytojai buvę „nuodų šaltinis“, nes daugel žmonių „savo raštais nunuodijo ar apnuodijo“.

Enkavedistas pakeliui į atsivertėlius:

Enkavedistų veidai ryškesni. Bet jų yra tiek, kad ilgai nui susilieja. Jie visi žino, kad jie yra įrankiai karui baigti; jie tiki, kad čia greitai susitvarkys, iškeliaus namo ar gaus aukštesnes vietas, o partizanų pasipriešinimas juos erzina, nes ką gero jie savo raportuose galės viršinkam parašyti. Iš jų visų išsiskiria pulkininkas Burlitskis, kuriame vyksta dvasiniai lūžiai nuo susidūrimo su partizanais.

Burlitskis yra mažiau iš veikiančių, daugiau iš galvojančių asmenų. Vadovaudamas kovai prieš partizanus ir rasdamas Mikalojaus įrašus „nes čia mūsų žemė“, Burlitskis savo mintyse sutiko, kad čia nėra rusų žemė. Vartydamas tardymų raštus, „matė sąrašus žuvusių lietuvių tarnautojų, darbininkų, studentų ir moksleivių, ir jų tarpe tiek nedaug buvo turtuolių. Jis matė, kad vidutinieji buvo didžiausi kovotojai prieš bolševizmą ir nemaža turtingų buvo tokių, kurie komunizmą palaikė“ (58 p.). Vadinas, ne ekonominiai bei socialiniai, ne klasiniai interesai vertė juos kovoti, o tas

Mikalojaus pasakymas, kad „čia mūsų žemė“. Tie Mikalojaus raštai ir Gedimino stulpai, kurie nuolat pasikartojo čia ten, čia kitur, vertė jį galvoti ir mistiškai pergyventi, kad visa Lietuva yra tų pačių žmonių įtakoje, ir kėlė jam klausimą: „Kas juos verčia taip kovoti?“ (40 p.). O po „Molio pilies“ gynimo jis darė išvadą: „Norint šitaip gintis, reikia velniškai neapkęsti“ (95). Tai patvirtino ir enkavedistas Šurovas: „Atsimeni, kai mus politrukai mokė, kad kas aukojasi ir neapkenčia, tą sunku nugalėti. Manai, kad tai netinka lietuviams?“ (141 p.)...

Ir tokie pergyvenimai paveikė Burlitskį tiek, kad jis po septynerių metų atsidūrė Vakaruose.

Burlitskis yra taip pat istorinis asmuo, Kersteno komitete liudijęs 1954 apie pasipriešinimą ir apie partizanų vadą Miškinį.

Pasakojimai „aplanke“:

Burlitskis knygoje panaudojamas ir kompoziciniam tikslui: visi paskiri pasakojimai (o jų yra bene 14) yra sudėti, lyg paskiri lapai į aplanką, į „pikto vyro“ pasikalbėjimą su tuo pačiu Burlitskiu knygos pabaigoje; jei pradžioje Burlitskis kalbėjo apie žuvusius, tai pabaigoje jis sutinka liudyti, kad jie nėra žuvę, kad jie tebegyvena. Tai ir yra knygos vedamoji mintis, sustiprinta dar optimistiškai nuteikiančiais paskutiniaisiais žodžiais: „Laikas ir laisvės vyksmas buvo nesusabdomi“.

Tarp tų 14 pasakojimų autorius stipriausiai gavo „išsitiesti“ su jam būdingu sugebėjimu supinti istoriją — Laukinėse antyse, Mažojų skulptūrėlė, Rudeniniame apsiauste ir ypač Molinėje pilyje.

Negalima nepasidžiaugti šia knyga kaip autoriaus pastangom ir didžia dalim sugebėjimu dokumentiniam faktam duoti literatūrinę formą. Bet jei kada būtų leidžiamas antras šios knygos leidimas, pageidautum žmonių „prie

idėjos“ ratą praplėsti Pušelės ar kurios kitos moters vaizdu; pageidautum bent Daumantą padaryti ryškesnį ar tiesioginiu vaizdu ar tarpiškai per kitų veikėjų liudijimus; autorius yra padaręs didelę pažangą, apvaldydamas gaivališką savo žodžių srautą, bet jeigu dar susilaikytų kai kada nuo savo įspūdžių („rodos“ taip ir taip), daugiau laimėtų pasakojimo epinis charakteris.

A. Barono knyga pasirodė „laiku“ — t.y. Daumanto ir Būtėno žuvimo sukakties metais. Lig šiol rezistencinės kovos literatūrai leisti iniciatyvos daugiausia rodė I Laisvę fondas; dabar, atrodo, tą iniciatyvą perima Lietuvos atgimimo sąjūdis, kuris išleido ir šį Barono veikalą.

Būtų taip pat laikas išleisti J. Daumanto *Partizanų* naują leidimą.

Aloyzas Baronas. *Vėjas lekia lyguma*. Romanas. Išleido Lietuvos atgimimo sąjūdis 1971. 190 p. 4 dol.